

Е.Ғ. Чонбаев

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ АЗАПТАУҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Аннотация. Мақалада азаптауға қарсы іс-қимылды криминалистикалық қамтамасыз ету барысында заманауи технологиялар мен жасанды интеллектті қолдану мәселелері қарастырылады. Зерттеудің негізгі назарында оқиға орнын қарау нәтижелерін объективті тіркеуге мүмкіндік беретін техникалық құралдар кешені, тергеушілер мен сот сарапшыларының қызметіндегі рәсімдік және әдістемелік тәуекелдерді анықтауға бағытталған жасанды интеллект алгоритмдері, сондай-ақ жасанды интеллектті құқық қорғау және сот-сараптама қызметіне енгізудің құқықтық, ұйымдастырушылық және этикалық шектері қарастырылған.

Оқиға орнын сапалы қарап-тексеру барысында алынған цифрлық ақпараттың кейіннен жасанды интеллект арқылы өңдеу мен талдау мүмкіндігі негізделеді. Осы мақсатта автор «Оқиға орнын қарап-тексеру нәтижелерін тіркеуге арналған модульдік жинақ» патентін (04.08.2023 жылғы пайдалы модельге патент) ұсынады.

Зерттеу барысында формальды-зандық, салыстырмалы-құқықтық, жүйелік-құрылымдық, логикалық талдау, құқық қолдану, соның ішінде шетел тәжірибесін қорыту және SWOT-талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы азаптаудың алдын алуды криминалистикалық қамтамасыз етудің өзара байланысты үш элементтен тұратын кешенді моделін ұсынумен айқындалады: оқиға орнын қарап-тексеру нәтижелерін объективті тіркейтін модульдік жинақ; тергеушілер мен сот сарапшыларының қызметіндегі жүйелі рәсімдік және әдістемелік бұзушылықтардың тәуекел белгілерін анықтайтын жасанды интеллект алгоритмі; жасанды интеллект нәтижелерін адамның міндетті түрде тексеруін, олардың түсіндірмелілігін және дербес деректерді қорғауды көздейтін құқықтық-ұйымдастырушылық бақылау тетігі.

Түйінді сөздер: адам құқықтары; жасанды интеллект; тергеу; азаптау; қызметкер; сараптама.

Е.Ғ. Чонбаев

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПЫТКАМ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы применения современных технологий и искусственного интеллекта в криминалистическом обеспечении противодействия пыткам. Основное внимание уделено комплексу технических средств, позволяющих объективно фиксировать результаты осмотра места происшествия, алгоритмам искусственного интеллекта, направленным на выявление процессуальных и методических рисков в деятельности следователей и судебных экспертов, а также правовым, организационным и этическим пределам внедрения искусственного интеллекта в правоохранительную и судебно-экспертную деятельность.

Обосновываются возможности последующей обработки и анализа с помощью искусственного интеллекта цифровой информации, полученной в ходе качественного осмотра места происшествия. В этих целях автор представляет патент «Модульный комплект для фиксации результатов осмотра места происшествия» (патент на полезную модель от 04.08.2023 г.).

В ходе исследования применялись формально-юридический, сравнительно-правовой, системно-структурный, логический методы анализа, обобщение правоприменительной, в том числе зарубежной, практики и SWOT-анализ.

Научная новизна исследования определяется предложением комплексной модели криминалистического обеспечения предупреждения пыток, состоящей из трех взаимосвязанных элементов: модульного комплекта для объективной фиксации результатов осмотра места происшествия; алгоритма искусственного интеллекта для выявления признаков риска системных процессуальных и методических нарушений в деятельности следователей и судебных экспертов; правового и организационного механизма контроля, предусматривающего обязательную проверку результатов искусственного интеллекта человеком, их объяснимость и защиту персональных данных.

Ключевые слова: права человека; искусственный интеллект; расследование; пытки; сотрудник; экспертиза.

Y.G. Chonbayev

*The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Kosshi, the Republic of Kazakhstan*

CRIMINALISTIC SUPPORT FOR THE PREVENTION OF TORTURE THROUGH THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

Abstract. The article examines the application of modern technologies and artificial intelligence in the forensic support of measures to prevent and combat torture. The study focuses primarily on a set of technical tools that enable the objective recording of the results of crime scene examinations, artificial intelligence algorithms aimed at identifying procedural and methodological risks in the activities of investigators and forensic experts, as well as the legal, organizational, and ethical limits of introducing artificial intelligence into law enforcement and forensic activities.

The study substantiates the possibilities of subsequent processing and analysis by artificial intelligence of digital information obtained during a thorough crime scene examination. For this purpose, the author presents the patent “Modular Kit for Recording the Results of Crime Scene Examination” (utility model patent dated August 4, 2023).

The study employs formal legal, comparative legal, systemic-structural, and logical analysis, as well as the generalization of law enforcement practice, including foreign experience, and SWOT analysis.

The scientific novelty of the study lies in proposing a comprehensive model of forensic support for the prevention of torture, consisting of three interrelated elements: a modular kit for the objective recording of crime scene examination results; an artificial intelligence algorithm for identifying risk indicators of systematic procedural and methodological violations in the activities of investigators and forensic experts; and a legal and organizational control mechanism providing for mandatory human verification of artificial intelligence results, explainability, and personal data protection.

Keywords: human rights; artificial intelligence; investigation; torture; official; forensic examination.

Kіpіcne. Азаптау мен басқа да қатыгез, адамгершіліксіз, қадір-қасиетті қорлайтын немесе жазалау түрлерінен босатылу құқығы – халықаралық және ұлттық құқықтық реттеудің ең жоғары деңгейдегі мәселесі болып табылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 20-бабында «Адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне қол сұғуға болмайды және олар заңмен қорғалады. Ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқа да қатыгездік көрсетіп немесе адамның қадір-қасиетін қорлап жәбірлеуге не жазалауға болмайды»¹, деп бекітілген. Азаптауға тыйым салу Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының (5-бап)², Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің (7-бап)³, сондай-ақ Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенцияның (3-бап) [1] ережелерінде де көзделген.

Құқық қорғау және мемлекеттік органдар қабылдаған шараларға қарамастан, азаптауға қарсы іс-қимыл саласындағы жағдай күрделі күйінде қалып отыр. Соңғы 10 жылда Қазақстан Республикасында құқық қорғау органдары қызметкерлері тарапынан жасалған азаптау фактілерінің едәуір саны байқалды⁴. ТМД елдері арасында Қазақстан азаптауға тыйым салу рейтингінде теріс нәтиже алды. Азаптаумен күресте Молдова оң нәтижеге мемлекеті қол жеткізді⁵.

¹ Қазақстан Республикасының Конституциясы: Конституция 2026 ж. 15 наурызда республикалық референдумда қабылданды [Электрондық ресурс]. – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2600000000>.

² Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы: декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 ж. 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған [Электрондық ресурс]. – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>.

³ Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы: Қазақстан Республикасының 2005 ж. 28 қарашадағы № 91 Заңы [Электрондық ресурс]. – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z0500000091_.

⁴ ҚР БП Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитеті. «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» № 1-М есеп нысаны [Электрондық ресурс]. – Айналыс режимі: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>.

⁵ Казахстан получил отрицательный результат в рейтинге запрета пыток среди стран СНГ (4 июля 2020 г.) [Электрондық ресурс]. – Айналыс режимі: <https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/5030602-kazakhstan-poluchil-otritsatelnyy.html>.

«Экономист интеллигенция» ұйымының демократия деңгейі бойынша елдер рейтингінде (стратегиялық болжау, экономикалық зерттеулер, салалық және елдік талдау саласында маманданған британдық зерттеу және талдау орталығы) Қазақстан 2022 жылы әлемде 167-ден 127-ші орынды иеленді⁶. Елдің демократия индексі бір жыл бұрынғы 3,14-ке қарағанда 3,08 құрады. Индекс 10-ға неғұрлым жақын болса, ел соғұрлым демократиялық болып саналады. ТМД-ға кіретін мемлекеттердің арасында Ресей, Молдова, Армения және Қырғызстан неғұрлым демократиялық процестермен сипатталады. Ең қолайсыз жағдай Әзірбайжан, Өзбекстан, Тәжікстан және Түрікменстанда байқалады. Рейтингтің алғашқы жолдарын Норвегия, Жаңа Зеландия және Финляндия иеленді. Рейтингті Ауғанстан аяқтады.

Азаптауды көп жағдайда қылмыстық қудалау органдарының қызметкерлері қылмыстарды ашу және тергеу кезінде статистикалық көрсеткіштерді жасанды түрде жақсарту үшін қолданатыны белгілі.

Бұл құбылыс, қоғамның құқық қорғау органдарына деген теріс көзқарасын қалыптастырып қана қоймай, қоғамның өзін және оның ойлауын өзгертеді, әділетсіздік, зорлық-зомбылық пен қатыгездікті қалыпты құбылыс ретінде қабылдауға итермелейді. Соның салдарынан мұндай әрекеттерді белгілі бір мақсатқа жетудің тиімді құралы ретінде ақтау қаупі туындайды.

Қатаң ведомстволық иерархия, белгілі бір қылмыстық қудалау органы қызметкерлерінің корпоративтік ынтымақтастығы, кеңестік кезеңнен бері өзгермеген және ақылға қонымды тиімділік тұрғысынан қатыгез құқық қорғау органдарының қызметін бағалау критерилері оларды айыптау дәлелдерін алудың кез келген тәсілдеріне итермелейді. Мұндай тәжірибеге көбіне құқық қорғау органы қызметкерлерінің тікелей басшылығының мәжбүрлі қызығушылығымен және құптауымен жол берілуде⁷.

Зерттеудің мақсаты – азаптауға байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтау, тергеу және сот-сараптамалық қамтамасыз ету сапасын арттыру үшін заманауи техникалық құралдар мен жасанды интеллект технологияларын қолданудың ғылыми және практикалық негіздерін әзірлеу.

Материалдар мен әдістер. Мақалада қолданыстағы заңнаманың ғылыми-теориялық материалдар, Қазақстан Республикасының заңнамалық актілері мен құқық қорғау органдарының тәжірибелік деректері пайдаланылды.

Зерттеу барысында формальды-заңдық, салыстырмалы-құқықтық, жүйелілік-құрылымдық және логикалық талдау, құқық қолдану тәжірибесін қорыту және SWOT-талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу материалы ретінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 146-бабы (Қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетті қорлайтын қарым-қатынас, азаптаулар) және басқа да тиісті баптары, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің ақпараттық жүйелері, сондай-ақ ғылыми әдебиеттер мен БАҚ мәліметтері пайдаланылды.

Нәтижелер, талқылау. Азаптауға байланысты қылмыстық істерді тергеудің ерекшелігі дәлелдемелердің көп жағдайда материалдық іздермен қатар, медициналық құжаттардан, куәлардың жауаптарынан, бейнежазбалардан, электрондық деректерден және өзге де жанама ақпараттардан қалыптасуымен сипатталады.

Азаптау және басқа да санаттағы қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша оқиға орнын уақытылы және сапалы қарап-тексеру маңызды криминалистикалық мәнге ие. Оқиға орнының

⁶ В рейтинге «Индекс демократий мира» Казахстан занял 127 место и признан авторитарным [Электрондық ресурс]. – Айналыс режимі: <https://bizmedia.kz/2023/02/03/v-rejtinge-indeks-demokratij-mira-kazahstan-zanyal-127-mesto-i-priznan-avtoritarnym/>.

⁷ Amnesty International Works to Prevent Torture [Электрондық ресурс]. – Айналыс режимі: <https://www.ebsco.com/research-starters/religion-and-philosophy/amnesty-international-works-prevent-torture>.

жағдайын толық тіркемеу, жеке объектілердің орналасуын дұрыс көрсетпеу немесе биологиялық іздерді дер кезінде анықтамау кейіннен дәлелдемелерді бағалауға кері әсер етуі мүмкін [2].

Азаптау фактілері жабық үй-жайларда, немесе бейнебақылау мүмкіндігі шектеулі жерлерде жасалуы ықтимал болғандықтан, кеңістіктік жағдайды барынша объективті тіркеу қажет. Бұл ретте дәстүрлі фотосурет пен бейнежазбаны қолданумен қатар, кеңістіктік өлшемдерді, жарықтандырудың әртүрлі жағдайларында іздерді анықтауды және оқиға орнын цифрлық түрде қайта қарауды қамтамасыз ететін техникалық мүмкіндіктерді пайдалану орынды.

Оқиға орнын қарап-тексеру нәтижелерін цифрлық форматта сапалы тіркеу алынған деректерді кейіннен құрылымдауға мүмкіндік береді. Құрылымдалған деректер жасанды интеллект алгоритмдері үшін бастапқы ақпараттық база бола алады.

Осылайша, техникалық тіркеу құралдары мен жасанды интеллект бір ұғым ретінде қарастырылмайды. Модульдік жинақ - дәлелдемелік ақпаратты жинау және объективті тіркеу құралы, ал жасанды интеллект - жинақталған цифрлық деректерді өңдеу, салыстыру және тәуекел белгілерін анықтау құралы.

Оқиға орнын қарап-тексеру нәтижелерін бекітуге тіркеуге арналған модульдік жинақ

Азаптау істері бойынша оқиға орнын қарап-тексеру сапасы кейінгі тергеу мен сот-сараптамалық зерттеу нәтижесіне тікелей әсер етеді. Сондықтан дәлелдемелерді тіркеу кезінде техникалық құралдарды кешенді түрде пайдалану қажеттілігі туындайды.

Осы мақсатта автор «Оқиға орнын қарап-тексеру нәтижелерін тіркеуге арналған модульдік жинақты» ұсынады. Аталған техникалық шешім пайдалы модельге 2023 жылғы 4 тамыздағы пайдалы модельге берілген патентпен қорғалған⁸.

Модульдік жинақ құрамына оқиға орнын 360 градус форматында фото және бейнежазбаға түсіретін камералар, мобильді құрылғымен байланысу мүмкіндігі, лазерлік өлшеу құралы, дыбыс жазу құрылғысы, ультракүлгін сәуле көзі, мобильді интернет антеннасы, үздіксіз қоректендіру құрылғылары, жарықтандырғыш, штатив және басқа да қажетті техникалық құралдар кіреді (1-сурет).

1-сурет. Модульдік жинақ (штативпен және жылжымалы түрде)

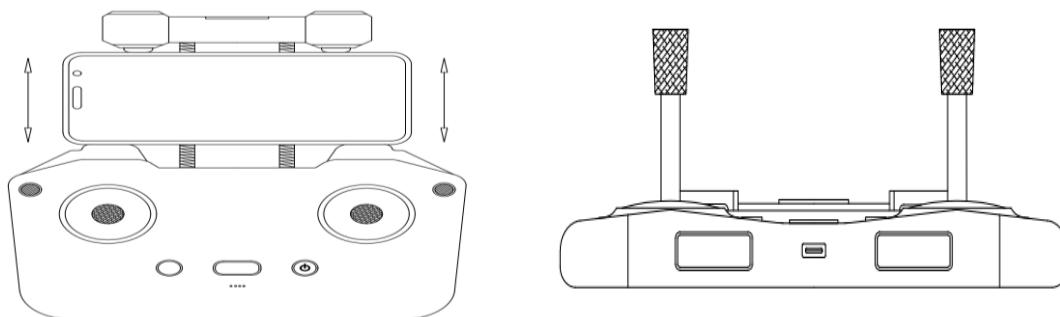
Жинақтың негізгі артықшылығы – оқиға орнын әртүрлі техникалық құралдардың көмегімен оқиға орнын бір жүйеде тіркеуге мүмкіндік беруі. Атап айтқанда, фотосуреттер мен бейнежазбалар, кеңістіктік өлшемдер, жарықтандыру нәтижелері және басқа да цифрлық ақпарат

⁸ Выписка из государственного реестра полезных моделей Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Айналыс режимі: <https://newcab.kazpatent.kz/?!.iD=wlvI>.

кейіннен бірыңғай деректер жиынтығы ретінде сақталуы мүмкін.

Азаптауға байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша мұндай тәсілдің маңызы ерекше. Оқиға орнында адамның денесіндегі биологиялық іздер, қан іздері, заттар мен жиһаздың орналасуы, сондай-ақ бөлменің ішкі көрінісі дәлелдемелік маңызға ие болуы мүмкін (2-сурет).

2-сурет. Жылжымалы модульдік жинақтың қашықтан басқару пульті

360 градус форматындағы бейнежазба немесе цифрлық кеңістіктік модель тергеу барысында назардан тыс қалған жекелеген объектілерді кейіннен қайта қарауға мүмкіндік береді. Бұл тергеушіге, прокурорға, сотқа, сот сарапшысына және маманға оқиға орнын бірнеше рет зерделеуге жағдай жасайды.

Сонымен бірге мұндай цифрлық тіркеу нәтижелері сот-сараптамалық зерттеуде қосымша материал ретінде пайдаланылуы мүмкін. Мысалы, объектілердің кеңістіктікте орналасуын, олардың арасындағы қашықтығы және іздердің орналасуын және басқа да деректерді қайта талдау мүмкіндігі сараптамалық қорытындының негізділігін бағалауға ықпал етеді.

Модульдік жинақтың жасанды интеллектпен байланысы дәл осы кезеңде қалыптасады. Жинақтың өзі жасанды интеллект жүйесі емес. Оның қызметі – стандартталған әрі сапалы цифрлық деректерді қалыптастыру. Кейін бұл деректер жасанды интеллект алгоритмдері арқылы өңделіп, салыстырылып, тәуекел индикаторларын анықтауға пайдаланылуы мүмкін.

Автордың пікірінше, модульдік жинақты қолдану дәлелдемелерді бұрмалау тәуекелін төмендетуге, оқиға орнын объективті көрсетуге және кейінгі цифрлық талдау үшін ақпараттық база қалыптастыруға ықпал етеді.

Құқық қорғау органдары мен сот-сараптама қызметіндегі жасанды интеллект мүмкіндіктері

Шетелдік тәжірибеде құқық қорғау қызметін цифрландыру шеңберінде қылмыс туралы ақпаратты автоматты түрде құрылымдау, географиялық деректерді талдау, оқиғалардың қайталанатын үлгілерін анықтау және ақпараттық ағындарды басымдық бойынша бөлу сияқты технологиялар қолданылады.

Мысалы, Гуанчжоуда (Қытай) орналасқан «С...W...» компаниясы жасаған, күдіктінің қашан және қайда барғанына және не істегеніне байланысты адамдардың іс-әрекетін бақылайтын бетті тану жүйесі қылмыс жасау ықтималдығын бере алады. Атап айтқанда, егер адам ас үй пышағын сатып алса, ол күдікті болмайды, бірақ егер ол балға, қап, арқан немесе жіп және сөмкені де сатып алса, күдіктің рейтингі автоматты түрде көтеріледі⁹.

Амстердам полициясы полиция есептерін автоматты түрде жүйелейтін, олардың ішінен адам саудасына қатысты бағдарламалық өнімді енгізді. Жүйе қылмыстық бизнеске қатысы бар адамдар тобын құру арқылы заңдылықтарды табады, яғни ықтимал күдіктілерді айқындайды

⁹ Китай использует искусственный интеллект для предотвращения будущих преступлений [Электрондық ресурс]. – Айналыс режимі: <https://tehmo.com/kitay-ispolzuet-iskusstvennyi-intellekt-dlya-predotvrascheniya-buduschih-prestupleniy-2690p.html>.

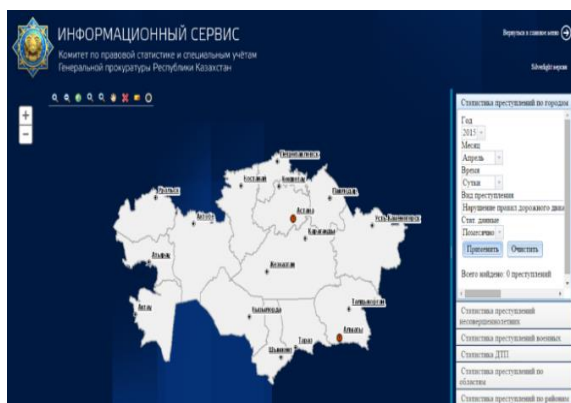

және анықтайды.

Америка Құрама Штаттарында қылмыстың ықтимал уақыты мен орнын болжайтын деректерді талдау жүйелері енгізілген¹⁰. Жасалған қылмыстар туралы есептерді пайдалана отырып, жүйе құқық бұзушылық жасау ықтималдығы жоғары аймақтарды анықтайды, бұл учаскелерді картада бөледі және жергілікті полиция қызметкерлеріне ол туралы тиісті мәліметтерді береді¹¹.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, жасанды интеллект мүмкіндіктері қылмыстық құқық бұзушылықтардың, соның ішінде азаптаудың алдын алуда қолданылатынын көрсетеді.

Мысалы, 2012 жылы Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитеті (бұдан әрі – Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитеті) «Қылмыс картасы» атты ақпараттық жүйесін енгізді. Ол сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінің базасымен біріктірілген. Соның нәтижесінде жасалған қылмыстың орны мен уақыты туралы ақпарат полицияда өтініш тіркелгеннен кейін бірден картада пайда болады (3-сурет)¹².

3-сурет. Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің «Қылмыс картасы» көрінісі

«Қылмыс картасы» кез келген азаматқа Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің ақпараттық сервис порталында (service.pravstat.kz) әр аймақтағы қылмыстық жағдайды білуге мүмкіндік береді. Еліміздің барлық елді мекендерінің карталарында көшелер мен үйлерге дейін қылмыс жасалған жер туралы білуге құқылы. Мұндай интерактивті картаны пайдалану полиция қызметкерлеріне аумақтың қылмыстық жағдайын талдауға ғана емес, сонымен қатар азаматтарға қылмыстың жай-күйі туралы ақпарат алуға және олардың тұратын немесе жұмыс істейтін жерлерінде алдын алу шараларын қабылдауға мүмкіндік береді.

«Қылмыс картасына» ұқсас «Жол-көлік оқиғаларының картасы», «Кәмелетке толмағандардың қылмыс картасы», «Азаматтардың өтініштерінің картасы» және «Кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық жасаған адамдардың картасы» геоақпараттық жүйелері құрылып, қолданылып келеді. Бұл жүйелерді енгізу мемлекеттік және құқық қорғау органдарының құқық бұзушылықтардың, оның ішінде балалар жарақаттануының алдын алу жөніндегі жұмысын едәуір жеңілдетті [3].

Шетелдік және отандық тәжірибені ескере отырып, құқық қорғау органдары мен сот

¹⁰ United Nations Convention Against Torture [Электрондық ресурс]. – Айналыс режимі: https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Convention_Against_Torture.

¹¹ Вы арестованы за намерение. Как новейшие цифровые разработки помогают предсказывать и предотвращать преступления [Электрондық ресурс]. – Айналыс режимі: <https://knife.media/predict-crime/>.

¹² Внедрена карта преступности [Электрондық ресурс]. – Айналыс режимі: https://mangystaumedia.kz/ru/zakon_i_pravo/86719.

сараптамасы орталықтарындағы қызмет сапасын арттыру мақсатында олардың жұмысында жасанды интеллект мүмкіндіктерін кеңінен қолдану мәселесінің маңыздылығын атап өткен жөн.

Қазіргі кезде жасанды интеллект үлкен көлемдегі ақпаратты қысқа мерзімде өңдеуге, деректер арасындағы байланыстарды анықтауға және қайталанатын үлгілерді табуға мүмкіндік беретін технологиялық құрал ретінде қарастырылады.

Мәселен, жасанды интеллект мониторинг пен талдау арқылы біліктілікті арттыру курстарынан өтуді талап ететін құқық қорғау органдарының қызметкерлерін белгілейтін болады, сондай-ақ белгілі бір қызметкердің қылмыс, оның ішінде азаптау жасауға бейімділігі туралы өзіндік қауіпсіздік бөлімшелеріне дабыл береді, осылайша қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын алуға ықпал ететін болады. Мысалы, Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік заңнамасының талаптарын жүйелі түрде (үш және одан да көп рет) бұзу, оның ішінде тергеу мерзімдерін бұзу, прокурордың тергеушінің шешімдерін заңсыз деп тануы, соттың ақтау үкімдерін шығаруы, сот сараптамаларын уақтылы тағайындамауы және т.б. фактілер тергеушіні дереу біліктілікті арттыру курстарынан өту үшін жіберу қажеттігі туралы дабыл беретін болады.

Сонымен қатар, жасанды интеллект электрондық талдау арқылы, қызметкерлер арасындағы профилактикалық іс-шараларды жүргізу мақсатында әр тоқсан сайын жүйелі түрде заң бұзушылықтарға (заңсыз тергеу амалдарын жүргізу, азаптау, сыбайлас жемқорлық және тағы басқа мәселелер туралы жүйелі түрде келіп түсетін арыздар мен шағымдар) жол берген қызметкерлер туралы мәліметтерді жинақтап, құқық қорғау органдарының өзіндік қауіпсіздік бөлімшелеріне жіберетін болады. Дәл осы алгоритм бойынша жасанды интеллект сот-дәрігерлік сарапшылардың қызмет барысында жүйелі түрде жол беретін заң бұзушылықтарды анықтайтын болады.

Осылайша, жасанды интеллект деонтологиялық, технологиялық, техникалық, эпистемологиялық және басқа да сипаттағы бұзушылықтарға жүйелі түрде жол берген сот-медициналық сарапшыларға назар аударуға көмектесе алады. Мысалы: сараптама жүргізуден негізсіз бас тартуы; сарапшының зерттеу үшін материалдар мен объектілерді өз бетінше жинауы; сот процесін тағайындаған органның немесе тұлғаның келісімінсіз қылмыстық процеске қатысушы басқа тұлғалармен байланысуы; сараптаманы тағайындаған органмен немесе тұлғамен келіспей зерттеу объектілерінің қасиеттерін жою немесе елеулі өзгерту; сараптама қорытындысын шығару барысында тұжырымдарды дәлелдейтін уәждердің болмауы; сарапшының құзырет шегінен тыс шығуы; тергеу құпиясын жария ету; сараптама жүргізу мерзімдерін бұзу және т.б. [4].

Жасанды интеллект сот сарапшысының заңсыз қорытындыларды жүйелі түрде шығару фактілерін (бастапқы және қосымша сараптама қорытындылары едәуіррекшеленетін жағдайларды және оның іс-әрекетіндегі сыбайлас жемқорлықтың ықтимал белгілерін анықтай алады [5].

Жасанды интеллект талдауының нәтижелері құқық қорғау органының немесе сараптама мекемесінің белгілі бір бөлімінің, басқармасының рейтингін арттыруға немесе төмендетуге ықпал ететінін атап өткен жөн. Алайда, жасанды интеллект әдістерін қолдану құқық қорғау органдары мен сот-сараптама мекемелерінің қызметіндегі олқылықтарды анықтаудың әмбебап әдісі емес екенін түсіну қажет. Бұл әдіс жалған оң және жалған теріс нәтиже бере алатындығын ескере отырып, оның нәтижелерін мүдделі лауазымды тұлғалар тексеруі қажет. Соған қарамастан, автордың пікірінше, бұл тәсіл құқық қорғау органдары мен сот-сараптама мекемелерінің жұмыс сапасын арттырудың ең тиімді құралы болып көрінеді.

Жасанды интеллектті қолданудың құқықтық, ұйымдастырушылық және этикалық шектері

Жасанды интеллектті құқық қорғау қызметіне енгізу кезінде технологиялық тиімділік пен

адам құқықтарын қорғау арасында теңгерім сақталуы қажет.

Қазақстанның жасанды интеллект саласындағы заңнамасы оны қолдану кезінде заңдылық, әділдік пен теңдік, ашықтық пен түсіндірмелілік, есептілік пен бақылау, адам игілігі, деректерді қорғау және қауіпсіздік қағидаттарын сақтауды көздейді [6].

Автордың пікірінше, құқық қорғау органдарында қолданылатын жасанды интеллект жүйесіне берілетін алгоритм келесідей талаптарға сәйкес болуы тиіс. Атап айтқанда: жасанды интеллектіні пайдалану мақсаты мен қолдану шекарасының алдын ала айқындалуы; пайдаланатын деректердің заңдылығы мен сапасының қамтамасыз етілуі; нәтижесін адамның қатысуынан, яғни тексеруінен кейін басшылыққа алу; жасанды интеллектінің қателесу қауіпінің болуы; қауіпсіздік талаптарының сақталуы және т.б.

Ерекше назар автоматтандыруға шамадан тыс сену тәуекеліне аударылуы қажет. Егер қызметкер алгоритм нәтижесін қосымша тексермей қабылдайтын болса, технологиялық құрал керісінше қате шешімдердің таралуына алып келуі мүмкін.

Жасанды интеллекттің бастапқы деректерінде жүйелі бұрмалану болса, алгоритм сол бұрмаланған нәтижелерді қайталауы ықтимал. Сондықтан деректер жиынтығының шынайылығы мен сапасы жүйе сенімділігінің негізгі шарттарының бірі болып табылады.

Азаптауға байланысты істерде бұл талаптардың маңызы одан әрі артады, өйткені алгоритмнің қателігі адамның құқықтары мен бостандықтарына тікелей немесе жанама әсер етуі мүмкін [7].

Осыған байланысты қарастырылып отырған салада жасанды интеллектті қолдануға SWOT-талдау жүргіздік. Оның нәтижелері технологияның әлсіз және басым жақтарын көрсетті.

Жасанды интеллектті қолданудың SWOT-талдауы

Жүргізілген SWOT-талдау жасанды интеллектті құқық қорғау және сот-сараптама қызметіне енгізудің негізгі факторларын төрт бағыт бойынша жүйелеуге мүмкіндік береді (1-кесте).

<i>Басым жақтары</i>		<i>Әлсіз жақтары</i>	
1	Жасанды интеллект (ЖИ) ауқымды ақпараттар мөлшерін адамға қарағанда тезірек өңдей алады, бұл шағымдарды, арыздарды, қылмыстық іс жүргізу құжаттарын, сот шешімдерін, сот-дәрігерлік сараптамалардың қорытындыларын тексеруге кететін уақытты едәуір қысқартады	1	Егер оған дұрыс емес деректер немесе дұрыс конфигурация-ланбаған Алгоритмдер берілсе, жасанды интеллект қателіктер жіберуі мүмкін, бұл дұрыс емес тұжырымдарға әкеледі
2	ЖИ объективті деректерге негізделген шешімдер қабылдай алады және эмоционалды әсер етпейді, бұл адамның жіберген қателіктерінің ықтималдығын азайтады	2	ЖИ өзгертін ортаға бейімделу қабілеті шектеулі болуы мүмкін, бұл ұзақ мерзімді перспективада оның тиімділігін төмендетуі мүмкін
3	ЖИ машиналық оқыту алгоритмдерін қылмыстық іс жүргізу құжаттарының, шағымдардың, мәлімдемелердің және жалған сараптамалық қорытындылардың белгілі мысалдары негізінде дайындау үшін қолдана алады, бұл оның болашақ жұмысының	3	Құқық қорғау органдары мен сот-сараптама мекемелерінің қызметіндегі бұзушылықтарды анықтау үшін жасанды интеллектті пайдалану кейбір ұйымдар үшін тартымсыз болуы мүмкін айтарлықтай әзірлеу және енгізу шығындарын талап етуі мүмкін

	тиімділігін арттыруы мүмкін		
4	Құқық қорғау органдары мен сот-сараптама мекемелері қызметінің бұзылуын анықтау үшін ЖИ пайдалану аталған органдар азаматтарының сенімін едәуір арттырып, олардың қызметіндегі заң бұзушылықтар санын азайтуы мүмкін	4	Қолданыстағы ақпараттық жүйелермен техникалық интеграция қажеттілігі
<i>Мүмкіндіктер</i>		<i>Тәуекелдер</i>	
1	Құқық қорғау органдарының цифрлық ақпараттық жүйелерімен интеграциялау	1	Дербес және қызметтік ақпараттың құпиялылығының бұзылуы
2	Тергеушілер мен сарапшылардың кәсіби даярлығын жетілдіру үшін аналитикалық деректерді пайдалану	2	Алгоритмдік қателерге шамадан тыс сену
3	Азаптау фактілері бойынша тәуекел индикаторларын ерте анықтау	3	Алгоритмнің бұрмаланған деректер негізінде қате нәтиже қалыптастыруы
		4	Ақпараттық жүйеге рұқсатсыз қол жеткізу және киберқауіпсіздік тәуекелдері
		5	ЖИ енгізу қорытындыларға ішкі аудит (рецензиялау) жүргізетін сарапшылар санының азаюына әкелуі мүмкін, бұл жұмыстан шығарумен байланысты әлеуметтік мәселелерді тудыруы мүмкін

1-кесте. Заңсыз тергеу әдістері мен сарапшылардың қателіктерін анықтауда жасанды интеллектті қолданудың SWOT-талдауы

SWOT-талдау нәтижесінде жасанды интеллекттің негізгі артықшылығы оның адамды алмастыруында емес, үлкен көлемдегі ақпаратты жүйелеу және адамның назарынан тыс қалуы мүмкін қайталанатын байланыстарды анықтау мүмкіндігінде екені анықталды.

Сонымен қатар негізгі тәуекелдер технологияның өзінен ғана емес, оны қолдану тәртібінен туындайды. Сондықтан жасанды интеллектті енгізу техникалық қамтамасыз етумен қатар, нормативтік регламенттерді, қызметкерлерді даярлауды, ақпараттық қауіпсіздікті және тұрақты алгоритмдік аудитті қамтуы тиіс.

Қорытынды. Зерттеу азаптауға қарсы іс-қимылды криминалистикалық қамтамасыз етуде цифрлық технологиялар мен жасанды интеллектті қолданудың перспективалы бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді.

Біріншіден, оқиға орнын сапалы тіркеу дәлелдемелік ақпараттың толықтығы мен объективтілігін қамтамасыз етудің маңызды шарты. Осы тұрғыдан автор ұсынған модульдік жинақ оқиға орнын фото және бейнежазбаға түсіруге, кеңістіктік өлшем жүргізуге, биологиялық іздерді анықтауға және оқиға жағдайын кейіннен қайта қарауға арналған цифрлық материал қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Екіншіден, модульдік жинақ пен жасанды интеллект бір технология ретінде емес, өзара байланысты екі кезең ретінде қарастырылуы тиіс. Модульдік жинақ бастапқы цифрлық деректерді қалыптастырады, ал жасанды интеллект осы деректерді және басқа ақпараттық массивтерді өңдеп, адам тарапынан қосымша тексеруді қажет ететін тәуекел индикаторларын

анықтайды.

Үшіншіден, жасанды интеллектті құқық қорғау органдары мен сот сарапшылары қызметіндегі қайталанатын рәсімдік және әдістемелік ауытқуларды анықтау үшін пайдалану осы сапасын ішкі талдау мен алдын алудың перспективалы бағыты ретінде бағаланады.

Құқық қорғау органдары мен сот-сараптама мекемелері қызметкерлерінің жүйелі түрде бұзушылықтары мен қателіктерін дер кезінде анықтау немесе олардың алдын алу мақсатында жасанды интеллектті пайдалану мәселесін де қарастыру қажет деп санаймыз.

Төртіншіден, жасанды интеллект нәтижелері адамның құқықтық мәртебесін немесе кінәсін автоматты түрде айқындауға, сондай-ақ тәртіптік немесе өзге де құқықтық шешімді жалғыз негіз ретінде қабылдауға пайдаланылмауы тиіс. Алгоритм нәтижесі тек қосымша талдамалық ақпарат ретінде қарастырылып, уәкілетті адамның кәсіби бағалауынан міндетті түрде өтуі қажет.

Осылайша, азаптауға қарсы іс-қимылды криминалистикалық қамтамасыз етудің ұсынылған моделі объективті цифрлық тіркеу – деректерді құрылымдау – жасанды интеллект арқылы талдау – тәуекел индикаторларын анықтау – адамның тексеруі – құқықтық және ұйымдастырушылық шаралар тізбегіне негізделеді.

Ұсынылған тәсіл қылмыстық қудалау органдары мен сот-сараптама мекемелерінің қызметін толық автоматтандыруды емес, адам құқықтарын қорғау кепілдіктерін сақтай отырып, олардың кәсіби жұмысын цифрлық және талдамалық құралдармен күшейтуді көздейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ю. Эрдал, Х. Бакирчи. Статья 3 Европейской конвенции о защите прав человека: руководство по практическому применению [Электронный ресурс]. – Айналыс режимі: https://www.omct.org/site-resources/legacy/handbook_presentation_web_rus.pdf.
2. Гурочкин, Ю.Д. Судебная медицина: курс лекций / Ю.Д. Гурочкин, В.И. Витер. – Москва: Право и закон, 2003. – 319 с.
3. Турсунов, А.Б. Криминалистические и судебно-экспертные аспекты детского травматизма вследствие бытовых травм и дорожно-транспортных происшествий: научный обзор / А.Б. Турсунов и др. // Судебная медицина. – 2023. – Т. 9, № 3. – С. 299-308.
4. Воеводкин, Д.В. Проблема выявления ложных заключений судебно-медицинских экспертиз с использованием технологий искусственного интеллекта: научный обзор на примере опыта Республики Казахстан / Д.В. Воеводкин // Судебная медицина. – 2023. – Т.9. № 3. – С. 287-298.
5. Arrigo, J.M. A utilitarian argument against torture interrogation of terrorists / J.M. Arrigo // Science and Engineering Ethics. – 2024. – № 10. – Pp. 543-472.
6. Е.Н. Бегалиев. О перспективности или нецелесообразности введения института чипирования населения // Парадигма современной науки глазами молодых: сб. материалов XV Междунар. научн.-практ. конфер. посвященной памяти основателей филиала Т.Ж. Атжанова и А.М. Роднова. – Костанай, 2021. – С. 25-31.
7. Waldron, J. Torture and positive Law: Jurisprudence for the white house / J. Waldron // Columbia Law Review. – 2005. – № 105 (6). – Pp. 1681-1750.

References:

1. Ju. Jerdal', H. Bakirchi. Stat'ja 3 Evropejskoj konvencii o zashhite prav cheloveka: rukovodstvo po prakticheskomu primeneniju [Jelektrondyk resurs]. – Ajnalyz rezhimi: https://www.omct.org/site-resources/legacy/handbook_presentation_web_rus.pdf.
2. Gurochkin, Ju.D. Sudebnaja medicina: kurs lekcij / Ju.D. Gurochkin, V.I. Viter. – Moskva: Pravo i zakon, 2003. – 319 s.
3. Tursunov, A.B. Kriminalisticheskie i sudebno-jekspertnye aspekty detskogo travmatizma vsledstvie bytovyh travm i dorozhno-transportnyh proisshestvij: nauchnyj obzor / A.B. Tursunov i dr. // Sudebnaja medicina. – 2023. – Т. 9, № 3. – С. 299-308.
4. Voevodkin, D.V. Problema vyjavlenija lozhnyh zakljuchenij sudebno-medicinskih jekspertiz s ispol'zovaniem tehnologij iskusstvennogo intellekta: nauchnyj obzor na primere opyta Respubliki Kazahstan / D.V. Voevodkin // Sudebnaja medicina. – 2023. – Т. 9, № 3. – С. 287-298.
5. Arrigo, J.M. A utilitarian argument against torture interrogation of terrorists / J.M. Arrigo // Science and

Engineering Ethics. – 2024. – № 10. – Pp. 543-472.

6. E.N. Begaliev. O perspektivnosti ili necelesoobraznosti vvedeniya instituta chipirovaniya naseleniya // Paradigma sovremennoj nauki glazami molodyh: sb. materialov XV Mezhdunar. nauchn.-prakt. konfer., posvjashhennoj pamjati osnovatelej filiala T.Zh. Atzhanova i A.M. Rodnova. – Kostanaj, 2021. – S. 25-31.

7. Waldron, J. Torture and positive Law: Jurisprudence for the white house / J. Waldron // Columbia Law Review. – 2005. – № 105 (6). – Pp. 1681-1750.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Ербол Галымұлы Чонбаев – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Кәсіптік оқыту институтының прокурорлық қадағалау кафедрасының доценті, ұлттық қауіпсіздік және әскери істер магистрі, e-mail: yerbol_777.kz@mail.ru, orcid.org/0000-0001-8680-156X.

Чонбаев Ербол Галымович – доцент кафедры прокурорского надзора Института профессионального обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр национальной безопасности и военного дела, e-mail: yerbol_777.kz@mail.ru, orcid.org/0000-0001-8680-156X.

Chonbayev Yerbol Galymovich – Associate Professor of the Department of Prosecutorial Supervision at the Institute of Professional Training of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of National Security and Military Affairs, e-mail: yerbol_777.kz@mail.ru, orcid.org/0000-0001-8680-156X.